

УДК 069.51:746.3.03(=161.2)(477)“1939/1945”

© Оксана ЯНКОВЕНКО

ВИШИВАНКИ У ФОНДОВОМУ ЗІБРАННІ МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ЗРІЗ І МУЗЕЙНИЙ КОНТЕНТ

На основі дослідження колекції вишитих сорочок із фондowego зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс висвітлено прояви національної ідентичності українського народу в період Другої світової війни, що стали гідним прикладом для сучасної генерації українців, які нині відстоюють державний суверенітет та територіальну цілісність України на її східних теренах.

Ключові слова: *фондова колекція, вишита сорочка, історичне джерело, Друга світова війна, німецько-радянська війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.*

У культурі фактично кожного народу є речі, які яскраво відображають його національну самобутність. Українська вишиванка – показовий приклад і підтвердження цього твердження. Це своєрідний генетичний код народу, найпереконливіший символ України – єдиної та неподільної європейської держави.

Останнім часом вишита сорочка набула помітної популярності. Насамперед це обумовлено зростанням почуття патріотизму серед українців, поверненням до національних традицій. Носити оздоблену вишивкою сорочку – патріотично, стильно й модно. А впродовж кількох останніх років в Україні День вишиванки – це день усвідомлення себе українцем, а також єдності зі своєю нацією.

Історія вишиванки відтворює історію життя українського народу, засвідчує, якими талановитими та гарними майстрами були українці, а заборона носити вишиті сорочки в усі часи була переконливим доказом того, що українську культуру намагалися знищити, а українців позбавити їхнього національного коріння.

Цей неперевершений витвір мистецтва сягає глибини віків. Елементи сучасних орнаментів народної вишивки перегукуються з узорами, якими прикрашали посуд трипільські племена. Давньогрецький історик Геродот зазначав, що вишивкою був прикрашений одяг скіфів, а знайдений на Черкащині в с. Мартинівка

скарб, який містив срібні бляшки з фігурками чоловіків, одягнених у широкі сорочки з вишивкою на грудях, датується VI ст. н. е. [1; 2].

Традиційно в Україні вишивали жінки, які передавали свої навички з покоління в покоління. Історія вишиванки зберігає в собі характерні ознаки місцевості, які відрізняються технікою виконання, гамою кольорів і орнаментом. Домінуючі кольори, якими вишивали сорочки, – червоний, чорний і білий, проте широко використовували й інші кольори. Кожен регіон України мав свою особливу кольорову гаму. Нитки для вишивання фарбували лише природними барвниками: корою, корінням, листям, квітами, а для закріплення кольору запікали в житньому тісті – так вони не втрачали забарвлення впродовж десятиліть.

За мотивами орнаменти вишивок можна класифікувати за чотирма основними групами: геометричні, рослинні, зооморфні, антропоморфні. Геометричні (абстрактні) орнаменти доволі звичайні: кола, ромби, зірки, трикутники, хрестики. Рослинний візерунок – виноград, хміль, дубове листя, квіти, калина тощо. Є орнаменти, які вважаються перехідними між геометричними й рослинними, – це зірочки і розетки, що нагадують сонце з променями, а також «дерево життя» – древній знак, який у сучасній вишивці зображується стилізовано у вигляді гілок із листям. У вишивках із зооморфними (тваринними) орнаментами зображувалися кінь, заєць, півень, зозуля, голуб, метелик, бджола, вуж, риба тощо. Стилізоване зображення силуетів людей лежить в основі антропоморфного орнаменту.

Вибір узору для сорочки корелювався тим, для кого її вишивали. Для юнаків зазвичай практикувалися комбінації з ромбів, зірок, навскісного та прямого хрестів, для дівчат – рослинні мотиви, здебільшого квіти, для одружених жінок, а також матерів – плоди і ягоди. Чоловічим сорочкам переважно були притаманні геометричні візерунки.

Варто зазначити, що вишиванка не була звичайним повсякденним одягом. Українська вишита сорочка – це передусім оберіг, що містить правильно розміщені сакральні символи. Зокрема, вишивка на грудях захищає душу людини від руйнування, а вишивка на плечах додає сил.

Потужним оберегом вважалася сорочка, вишита матір'ю для своєї дитини, позаяк у цей виріб вона вклала всю свою незрадливу любов і енергію, які захищали від усіляких бід. Як оберіг, на дитячому одязі часто вишивали полуницю, що вважалася символом сонця.

На весільних сорочках вишивали символи кохання, вірності, процвітання й родючості, зокрема хміль, виноград, голубів. Символом міцного і безсмертного роду вважалися соковиті, зібрані в грона ягоди калини, тому українки розшивали яскравими кетягами весільні рушники та сорочки. Ці вишиванки дбайливо зберігали впродовж усього життя й зазвичай одягали на свята.

У козаків вишиванки виконували важливу практичну функцію: у вишивці вони зашифровували військові таємниці, кількість та склад військ противника тощо.

Вишиті сорочки, що зберігаються у фондовому зібранні Меморіалу, датовані ближчим до нас часом – серединою буремного, охопленого полум'ям Другої світової війни, ХХ ст. Період, що передував початку цього кривавого протистояння, супроводжувався насильницькою колективізацією, індустріалізацією, масовим винищенням населення України голодом. У різний спосіб поневолювачі намагалися поглинути українську націю. Політика фізичного знищення та ідеологічного терору призвела до втрати багатьох звичаїв. Проте вишита сорочка навіть у такі важкі часи залишалася важливим елементом гардероба більшості українців, а історія зберігає безліч легенд про вишиті материнськими та дівочими руками рушники й сорочки, які завдяки своїй магічній силі, позитивному енергетичному заряду рятували їхніх власників від загибелі від ворожих куль чи в далекій чужій стороні.

Колекція музею містить вишиванки, що надійшли з різних регіонів України. Ці речові пам'ятки належали людям, які мали різні політичні погляди та переконання, однак усі вони залишалися поціновувачами національних традицій, справжніми патріотами України, здатними йти на самопожертву заради щасливого майбутнього своїх дітей, своєї Вітчизни.

Серед майже 15 тис. речових артефактів воєнного періоду музейна скарбниця зберігає 35 вишитих сорочок, переданих безпосередніми учасниками війни та їхніми нащадками. Вони виходять за межі поняття матеріальні цінності, оскільки являють собою цінність духовну, історичну. Більшість із них гаптувалися на витканому власноруч домотканому полотні, процес створення якого тривав близько року – від висівання льону або конопель до прядіння та ткацтва самої тканини. Вважалося, що в такому полотні закладені сили природи, які наповнюють зшитий із нього одяг позитивною енергією, що переходить до людини. Поєднуючи релігію, міфологію та національні традиції, навіть через тисячоліття вишиванка залишається незмінним складником нашої історії, духовним надбанням народу.

Студіюючи музейну колекцію, вкотре переконуєшся в тому, що кожен предмет є неповторним, унікальним. Вишита руками матері, бабусі, коханої дружини, дівчини чи навіть виготовлена на замовлення сорочка є своєрідним відлунням конкретної людської долі, за кожною з яких – своя історія, своя радість, свій біль і смуток. На основі таких музеалій здійснена спроба розповісти про учасників та свідків Другої світової війни, відданих та щирих патріотів України, наочно відтворити перебіг подій 1930–1960-х років, тому що саме цим періодом датується більшість вишиванок, які зберігаються в музейній скарбниці.

Українське національне вбрання вирізняється регіональною та етнічною розмаїтістю, попри те, що в одязі різних куточків нашої країни загалом є багато схожого. Адже з налагодженням взаємозв'язків між регіонами і розвитком торгівлі з'явився комбінований орнамент, який поєднує всі традиційні види в єдине ціле. Сорочки, про які йтиметься далі, мають певні спільні ознаки, зокрема довгі рукави та поділ, обшиті по краю дрібним рослинним орнаментом

та крупнішою вишивкою на плечах червоно-чорним кольором. Такі особливості притаманні жіночим вишиванкам відразу кількох сусідніх областей України, а саме Київської, Черкаської та Чернігівської. Їх у фондозбірні музею близько десяти.

Одна з вишиванок належала Євдокії Лисенко [3]. У далеких нелегких 1930-х роках натрудженими руками вишила вона свою сорочку на домотканому полотні. Незвичайною, як і рослинний орнамент з яскравих ягід та квітів на її вишиванці, є життєва історія цієї української жінки з невеличкого с. Бровахи, що на Черкащині, яка народила і виховала 16 дітей: 11 синів та 5 дочок.

У роки Другої світової війни її десятеро синів піднялися на захист рідної землі. Попри те, що п'ятеро воїнів, зазнавши важких поранень, стали інвалідами, усі десятеро повернулися до рідної батьківської оселі. Урятував братів від загибелі материнський оберіг – вузлик із землею від рідного порога, якого ненька вручала кожному, коли вируждала на фронт. У 1946 р. Євдокії Данилівні присвоєно почесне звання «Мати-героїня». А в 1980-х роках у селі відкрито пам'ятник на знак пошани до Матері, яка зуміла не лише звести на ноги та виховати дітей, а й своєю материнською любов'ю вберегти за захистити від смертельної загрози, що чатувала на кожного з них. Незважаючи на те, що оберегом для бійців стала не вишиванка, історія цієї багатодітної родини є не просто хрестоматійною. По війні такі випадки щасливого повернення з фронту вселяли надію та віру всім, хто чекав на своїх рідних, у перемогу добра над злом, життя над смертю [4].

У 2015 р. разом із матеріалами інших односельців передав до музею довгу вишиту сорочку Ганни Васько (у дівочтві – Василенко) житель с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області [5]. Плоди ягід на рукавах свідчать про те, що, імовірно, вишиванка дісталася Ганні в спадок від матері, яка гаптувала її, перебуваючи в шлюбі, оскільки плечі та рукави сорочки розшиті ягідним орнаментом, притаманним вишиванкам заміжніх жінок. Доля родини цієї сільської жінки була типовою для більшості українських сімей, яким довелося пережити не лише війну, а й скрутні повоєнні роки.

Під час окупації України, у травні 1943 р., Ганну відправили на примусові роботи до Німеччини, проте вона зуміла втекти, вистрибнувши з поїзда, і повернутися додому. Після війни працювала в колгоспі. Згадувала, що в газеті про неї з подругою писали як про ударниць праці. Проте цей факт не врятував Ганну від арешту під час весняної посівної голодного 1947 р., коли вона принесла додому в кишенях просо. Заарештували не лише Ганну, а й брата Михайла, якого в той день на полі не було, проте саме він був за головного агрегатника на посівній. Брат і сестра були засуджені до 8 років виправно-трудових таборів. Михайло з ув'язнення так і не повернувся – загинув на чужині. Завдяки наполегливості та турботі батьків, які повсякчас подавали позови на перегляд справи, суд скоротив жінці термін відбування покарання до двох років. Ганна повернулася до рідного села, вийшла заміж, народила доньку. Жінка прожила надзвичайно важке, проте довге життя, дочекалася онуків та правнука [6].

Таку ж нелегку жіночу долю та схожу вишиту сорочку мала в своєму гардеробі Марія Сидоренко, уродженка с. Горбані Переяслав-Хмельницького району, що на Київщині [7].

Сидоренки не мали особливих статків, проте під час колективізації їхня родина була «розкуркулена». Щоб уникнути репресій, Марія з чоловіком добровільно вступили до колгоспу, за це місцева влада дозволила залишити в дворі корову, завдяки чому вдалося врятувати від голодної смерті чотирьох дітей у 1932–1933 рр.

Під час німецько-радянської війни дві старші доньки Сидоренків були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Від жорстоких знущань на чужині одна з них померла, залишивши сиротами двох малолітніх дітей. У 1943 р. від запалення легень помер і батько. Новим випробуванням для родини став 1946 р., коли південь та центральні райони України знову охопив голод. Марія Петрівна працювала в колгоспі й на один трудовдень отримувала одну склянку зерна та 1–2 картоплини. На щастя, у родині від голоду ніхто не помер. Марія Сидоренко пішла з життя в 1976 р. [8].

«Шила з полотна діткам і чоловікові сорочки, вишивала, ткала пряжу, а ще співала» – так про свої молоді роки згадувала Наталя Миколенко (у дівочтві – Ягова), мешканка с. Антонівка Чернігівської області. Її сорочка з мережкою вишита білими нитками [9].

Дівчина була найстаршою в багатодітній родині. У 1939 р. вийшла заміж за сільського сироту Федота Миколенка, молодшого за неї на 9 років. Так склалося, що відразу після весілля чоловіка забрали до армії. Початок Другої світової війни він зустрів на кордоні з Польщею. У вересні 1941 р. Федот зумів вийти із Київського «котла» й повернутися додому. Проте в 1944 р. був удруге мобілізований до лав діючої армії й майже відразу в боях під Псковом зазнав важких поранень: міна відбила йому ноги нижче колін, передпліччя правої руки було цілковито роздроблене. Унаслідок гангрени – ноги ампутували, проте він вижив. Після довгих вагань надіслав дружині листа, у якому писав: «Таке велике горе підкосило, що ні викричати його, ні вимолити... зробився я зовсім німим... Так повернулося, що віднині я не хазяїн у домі, а сама обуза... відбило мені ноги й руку роздробило в кості. А тепер не знаю, до якого берега пристати...». Наталя направила листа, у якому просила, щоб повертався додому. Подружжя виростило і виховало трьох дітей. Померла Наталя Назарівна в 1994 р., так і не дізнавшись, що її наймолодший онук виріс справжнім патріотом України й у 2014 р. добровольцем пішов захищати рідну землю від підступного ворога. Можливо, це й краще, позаяк жінці було б важко усвідомити те, що поранення він зазнав від рук онуків тих, з ким пліч-о-пліч її Федот боровся проти нацизму [10].

На Чернігівщині в селянській родині учасника Першої світової війни народилася Катерина Мазепа. Сорочка дівчини вирізняється серед інших тим, що вишивала вона її для випускного вечора у 1939 р., коли закінчувала фельдшерсько-акушерську школу. Плечі та рукави вишиті хрестиком та гладдю чорного

і світло-коричневого кольорів, а краї подолу оброблені мережкою та гаптовані рослинним червоно-чорним орнаментом [11]. Катерина навіть не здогадувалася, як переплетуться ці кольори в її подальшому житті. У роки німецько-радянської війни старший лейтенант Катерина Мазепа, військовий фельдшер шпиталю № 52 Новоросійської військово-морської бази Чорноморського флоту, надала допомогу сотням поранених бійців. За багато врятованих життів українка була нагороджена медаллю «За бойові заслуги» [12].

Відразу по війні в 1945 р. були скомплектовані особисті речі, зокрема й вишита червоними та чорними нитками сорочка Горпини Трегуб, сільської жінки із села Сваром'я, що на Київщині. Передала речі сестра – Катерина Конопатська, а причиною того стала родинна трагедія. Обидва сини Горпини воювали на фронтах війни, а сама вона під час форсування Дніпра на схованому від ворога рибальському човні дві доби перевозила боєприпаси, продовольство та бійців-визволителів через річку. Під час чергової переправи дістала поранення, але залишилася живою. Імовірно, саме вишиванка, в яку в ті дні була одягнена жінка, стала для неї оберегом. Проте лиха доля наздогнала Горпину. Жінка підірвалася на міні, якими війна рясно всіяла дніпровські кручі, зокрема і її рідне село (на той час визволене від ворогів) [13]. Наразі вишиванка Горпини Трегуб експонується в залі, що розповідає про звитягу та жертвовність учасників форсування однієї з найбільших водних артерій Європи [14].

Юна чарівна дівчина у вишитій сорочці – такою на фото постає перед відвідувачами музею Маріонелла Корольова, поряд експонується і її вишиванка. Талановита акторка, вона в 12-річному віці чудово зіграла роль Василя у фільмі «Дочка партизана». Щоб відомстити ворогу за смерть коханого чоловіка, пішла на фронт, залишивши вдома своє грудне немовля, і стала санінструктором стрілецького полку. Лише 23 листопада 1942 р. під Сталінградом вона винесла з поля бою 50 поранених бійців, а після загибелі командира підняла бійців в атаку, при цьому сама одержала смертельне поранення. Посмертно дівчина нагороджена орденом Червоного Прапора. У 1976 р., на клопотання музею, Верховна Рада СРСР передала її бойовий орден на довічне зберігання до Меморіалу [15, 16].

Кожна вишиванка, що зберігається в музейній скарбниці, цінна своєю непересічною історією, а не гаптованим візерунком. В одній із вітрин експозиційного залу, що розповідає про нацистський окупаційний режим в Україні, розміщено вишиванку Праведника народів світу Марії Гараніної (у дівочтві – Шевчук) із м. Крижополя [17]. Це подарунок-подяка Ганни Вайнер родині Шевчуків. У вересні 1941 р. українська родина переховувала в себе сім'ю Вайнерів із 5 осіб – трьох дорослих та двох дітей. Згодом Вайнери переїхали до с. М'ясківка, де мешкали до 1944 р. Подальша доля єврейської сім'ї, на жаль, невідома. Усі свідомі роки Марія Шевчук намагалася відшукати сліди Вайнерів, проте дарма. Вишиванку бережно зберігала всі повоєнні роки. Спочатку сорочка сприймалася як звичайна річ, згодом набула значення символу, що поєднав дві нації, два світи, дві релігії [18].

Музейне зібрання містить також вишиті сорочки відомих особистостей, зокрема українського письменника Героя України Олесь Гончара, народного художника СРСР Василя Касіяна та заслуженого артиста України Анатолія Князева. Кожен із них залишив неповторний слід в історії минулого століття, зокрема в історії України у Другій світовій війні.

Сорочка-вишиванка уродженця Полтавщини Олесь Гончара гаптована хрестиком, різнокольоровими нитками, на домотканому полотні. Хто вишивав її в 1950 р., популярному на той час літератору, на жаль, невідомо. Імовірно, це подарунок від вдячних прихильників його творчості, а можливо, й від фронтівих товаришів, з якими пліч-о-пліч долав воєнні будні. Прикрашена нагородами, вона нині презентується відвідувачам у головній експозиції музею [19].

«Прапорonosці», «Земля гуде», «Людина і зброя» – у цих та в багатьох інших романах Олесь Гончара знайшли відображення події воєнних років, і в кожному з цих творів Олесь Терентійович, свідомо підкреслюючи національну належність героїв, «одягав» їх у вишиті сорочки.

Студентові філологічного факультету Харківського державного університету вперше довелося зустрітися з ворогом в липні 1941 р. на р. Рось, де поблизу Білої Церкви зазнав поранення. Удруте був поранений у вересні 1941 р. під Києвом. Після одужання воював під Харковом та Белгородом. Там у липні 1942 р. був контужений, потрапив у полон. «Сто тисяч нас опинилося в тюрмі на Холодній Горі, де без води, без крихти хліба ми гинули серед липневої спеки від хвороби і туги за волею...» – писав він у своєму щоденнику. Майбутньому письменнику в тому пеклі пощастило вижити. Від вересня 1943 р. – він знову на фронті, з боями пройшов через Україну, Румунію, Угорщину, Австрію, перемогу зустрів у Чехословаччині. По війні був не раз відзначений преміями, зокрема Державною премією України ім. Т.Г. Шевченка. У 1978 р. Олесь Гончар був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, а в 2005 р. – Героя України [20].

Сорочку Героя Соціалістичної Праці Василя Касіяна, що також експонується в головній музейній експозиції, вишивали саме в період воєнної доби. На ній переплелися різноманітні кольори, як в автобіографії митця – події, адже Василь Ілліч був учасником відразу двох світових воєн [21]. У лавах австро-угорської армії він брав участь у Першій світовій війні, воював на Італійському фронті, був поранений, а в 1927 р. став автором пам'ятника полеглим галичанам у Ліберці, на якому було викарбувано напис: «На вічну пам'ять борцям за волю і добро свого народу воякам Української Галицької Армії, що викинені ворогами з-під рідної стріхи зложили тут свої кости» [22].

Після повернення в Україну Касіян працював у різних галузях графічного мистецтва. Одна з багатьох граней творчості Василя Касіяна – мистецтво плаката. У роки Другої світової війни художник створив серію плакатів «Гнів Шевченка – зброя перемоги» та плакат «На бій, слов'яни!», що ввійшли в історію українського мистецтва [23].

Вишиванка Анатолія Князева, соліста-танцюриста Українського ансамблю пісні і танцю 1-го Українського фронту, надійшла до музею в 1998 р. від колеги

по сцені Олександри Ананьєвої [24]. У роки війни колектив ансамблю дав 2850 концертів. Разом із частинами діючої армії ансамбль пройшов курними військовими шляхами через усю Україну. Юнака у вишитій сорочці бачили в Харкові, Донецьку, Києві, Львові, Коломиї, Ужгороді та радо вітали в містах Європи. У 1944 р. його було нагороджено орденом Червоної Зірки. Після війни на базі колективу був створений ансамбль танцю Павла Вірського, у якому Анатолій Князєв був провідним артистом, пропагував українське мистецтво в багатьох країнах світу [25].

У вишиванках, про які йтиметься далі, відбилися нелегкі, проте сповнені відданості, гідності та патріотизму долі учасників національно-визвольних змагань, які в роки Другої світової війни воювали як проти німецьких окупантів, так і проти більшовицької навали та польського поневолення й боролися за Українську Самостійну Соборну Державу. Для них характерний традиційний геометричний орнамент, що з давніх часів вважався символом чоловічої енергії та міцної життєвої сили.

Одна з них належить Богдану Берездецькому – зв'язковому УПА на Стрийщині. У 10-річному віці він виконував завдання повстанців – носив грипси, збирав цінну інформацію, передавав розвіддані. Згодом став зв'язковим, мав псевдо «Богдан». Щоб відвести від себе підозру, хлопець вигадував різноманітні легенди. Наприклад, якщо завдання виконував у неділю, то одягав білу вишиванку й говорив, що йде на недільну службу в церкву до іншого села. Сорочку, яка не раз рятувала від арештів, Богдан Миколайович передав до фондозбірні музею [26]. Нині вона є свідченням складної долі повстанця, члена ОУН, заарештованого й засудженого на 25 років позбавлення волі [27].

Комір-стійка із плетеними китицями, манжети та планки по краях розрізу оздоблені геометричним орнаментом червоно-чорними нитками – такий вигляд має вишита сорочка ветерана УПА Євгена Овсіюка [28]. Він народився в заможній багатодітній селянській родині патріотично налаштованих українців. Із початком німецько-радянської війни в Овсіюків зажеврили сподівання на відродження Української державності, проголошеної 30 червня 1941 р. у Львові. Проте після арешту німцями провідників ОУН ці ілюзії розвіялися. Із 1942 р. Євген та його брати – Никандр, Василь і Павло – у лавах Української повстанської армії. Брати полягли в 1943–1944 рр. Євген пройшов вишкіл, отримав псевдо «Бравий», від квітня 1944 р. обіймав посаду ройового сотні УПА-Південь. У бою під Гурбами був поранений, однак невдовзі відновив підпільну роботу. У січні 1945 р. був заарештований і засуджений до розстрілу, проте підпав під амністію, розстріл був замінений на 20 років каторги суворого режиму в таборах Сибіру. В ув'язненні перебував 11 років і 37 днів. У роки незалежності всім односельцям, загиблим за вільну Україну, Євген Іванович власним коштом спорудив Пам'ятний Хрест [29].

Палітрою яскравих кольорів вабить вишита сорочка Івана Опаранюка – політичного в'язня Владимирської тюрми. Такою ж багатогранною була життєва

стежина Івана Пилиповича і його родини [30]. Так склалося, що в роки війни брати Івана служили в різних арміях: Володимир – строкову військову службу відбував у польській армії, а в 1941 р. був призваний у Червону армію; Зот – у 1939 р. у складі польської армії також воював проти нацистів, а від 1942 р. – в УПА, загинув у бою з радянськими військами під Гурбами. Іван від 1944 р. – у юнацькій сітці ОУН. Перебуваючи на легальному становищі, виконував різні завдання: підтримував зв'язок, дізнавався про дислокацію радянських військових частин та їх чисельність. У 1948 р. він був заарештований у м. Рівне й засуджений до 25 років таборів. У 1953 р. політв'язень виправно-трудового табору Карагандинської області за підбурювання в'язнів до відстоювання своїх прав був повторно засуджений на 25 років тюремного ув'язнення. До 1958 р. утримувався у Владимирській тюрмі, там, у відповідь на новий вирок, голодував упродовж шести місяців. 23 лютого 1960 р., після 12 років поневірянь по таборах та тюрмах, Іван Опаранюк, незважаючи на пережиті випробування, повернувся на Батьківщину, сповнений жаги до життя. Він побудував хату, створив родину, виховав синів. Упродовж багатьох років Іван Пилипович зберігав привезену із заслання вишиту сорочку. Нині вона експонується в реліквійній експозиції «За край і волю, за нації долю!» [31].

Оздоблену геометричним орнаментом вишиванку придбав собі після звільнення з виправно-трудових таборів і Василь Безпалько [32]. Про нелегке життя та важку працю на посадах підземного робітника, кріпильника підготовчих виробок підземної дільниці на шахті № 2 комбінату «Інтавугілля», Василь згадував так: «Мені 28 років, ходжу в гумових чоботях, у бушлаті наглядача, але у вишитій сорочці. Купив я її з першої зарплати на базарі в жінки зі Львова» [33].

Василь Безпалько народився та ріс у патріотично налаштованій селянській родині на Тернопільщині. Батько був січовим стрільцем. Коли в 1939 р. прийшли так звані «північні визволителі», йому було 11 років, однак хлопчина швидко подорослішав. Від 1945 р. Василь Безпалько – розвідник, зв'язковий запілля Тернопільської округи ОУН Подільського краю (ЗУЗ). 10 травня 1946 р. був заарештований, а вже в серпні військовий трибунал засудив його до 10 років ув'язнення з конфіскацією майна. Був політв'язнем виправно-трудових таборів Печорлагу, Горлагу, учасником Норильського повстання 1953 р. За участь у повстанні одержав рік тюрми в м. Грозний. У місцях позбавлення волі загалом перебував 9 років, 3 місяці й 14 днів. У 1957 р. в Інті він одружився з Марією Зельман – колишньою учасницею українського визвольного руху на Львівщині, заарештованою в лютому 1950 р. й засудженою до 10 років ув'язнення. Марія утримувалася в місцях позбавлення волі 6 років, 5 місяців і 11 днів. У 1967 р. родина Безпальків повернулася в Україну й оселилася в Львівській області. Обое реабілітовані [34].

Прямого крою, короткою, вже на сучасний манер, є вишита сорочка ще однієї жінки-політв'язня, мешканки с. Шульганівка Тернопільської області, Євстахії Бабій [35]. Вишивала вона її в 1950-х роках у виправно-трудоному таборі

ГУЛАГу. А в 1941 р., коли почалася німецько-радянська війна й батька призвали до лав Червоної армії, їй було лише 10 років. Під час окупації України в 1942 р. брат Євген був примусово вивезений на роботи до Третього райху, а дівчинка з однолітками від весни до пізньої осені працювали в місцевому сільськогосподарському кооперативі. Від 1944 р. Євстахія зі старшим братом Павлом та його однокласником Михайлом Дроздовським брала участь у різних акціях, спрямованих на допомогу місцевим повстанцям. У березні 1950 р. після того, як встановили пам'ятний хрест на могилі місцевих патріотів, закатованих у 1942 р. у Чортківській тюрмі, усі троє були заарештовані. 7 липня 1950 р. Євстахія, як неповнолітня, була засуджена до 10 років виправно-трудових таборів ГУЛАГу. Покарання відбувала працюючи в лісозаготівельній бригаді. Перебуваючи на чужині, Євстахія, як і більшість українців, які не зрадили своїх ідеалів та переконань й завжди намагалися вирізнити себе із загальної маси в'язнів, одягала у свята вишиту власноруч сорочку. У 1955 р. вона вийшла на волю й повернулася в Україну. Реабілітована, як і більшість повстанців, лише на початку 1990-х роках [36].

Фондова колекція містить значну кількість речових пам'яток учасників радянського руху Опору на території України. Серед них, зокрема, сорочку киянина Євгена Гегелі – бійця партизанського загону «Перемога або смерть» [37]. Він брав участь у рейдах загону по тилах противника на території Димерського, Бородянського, Вищедубечанського, Баришівського, Березанського та інших районів Київщини. Наприкінці вересня 1941 р. загін провів низку боїв із переважними силами противника поблизу Березані та Яготина й після загибелі командира ліквідувався. В окупованому місті Євген брав участь у діяльності Київського підпілля. У листопаді 1943 р. після визволення міста був мобілізований до лав Червоної армії, у складі якої брав участь в очищенні від нацистів України, Румунії, Угорщини. Під час Будапештської наступальної операції червоноармієць Гегеля отримав важке поранення й до кінця війни перебував на лікуванні [38].

Війна – це завжди біль, руйнування та жертви. Але війна це ще й випробування на людяність, милосердя та здатність простягнути руку допомоги ближньому. І такі світлі прояви людського ества траплялися в роки воєнного лихоліття доволі часто. Хтось віддавав останнє заради порятунку поранених чи голодних, а хтось, ризикуючи життям, переховував від розстрілів євреїв, партизанів, полонених. Саме така історія трапилася з Іваном, чоловіком Мотрі Моложон, мешканки с. Жукля Чернігівської області, який боронив Україну у складі Південно-Західного фронту й потрапив у гітлерівський полон у вересні 1941 р. Був в'язнем табору для радянських військовополонених у м. Глухові на Сумщині. Щиро-сердна місцева жінка «викупила» його за курку, і він, поранений та контужений, повернувся додому до дружини та дітей. Після одужання разом із дружиною Іван надавав активну допомогу партизанам. У жовтні 1943 р. знову був мобілізований до лав діючої армії, брав участь у визволенні Києва. Зник безвісти 6 січня 1944 р. За участь у русі Опору Мотря була нагороджена медаллю «Партизанові

Вітчизняної війни» 2 ступеня [39]. Її вишиту яскравим квітковим орнаментом сорочку передала до музею донька Валентина [40].

Колекція вишиванок упродовж останніх років поповнилася новими артефактами. Гірко й болісно, що належать вони учасникам нової війни, що вже четвертий рік точиться на Сході України, – представникам сучасної генерації українців, справжнім героям-кіборгам, які проливають кров у XXI ст., захищаючи від підступного ворога територіальну цілісність та незалежність власної держави. Часто ці вишиванки є фабричними, придбаними, однак із впевненістю можна стверджувати, що вони є проявом нової хвилі патріотизму, яскравим спалахом української ідентичності.

Серед них є по-справжньому унікальна, оскільки викроював та вишивав її юнак, учасник антитерористичної операції на українському Сході Андрій Терещенко [41].

Появився Андрій на світ у Черкасах в один рік із народженням незалежної української держави. Хлопець був активним учасником місцевого Майдану, спортсменом та мав безліч захоплень: із дитинства займався греко-римською боротьбою, колекціонував запальнички, писав вірші. «Веселий, добрий хлопець. Сім'ї не було, але планував одружитися. Займався туризмом, захоплювався вишиванням» – так про нього писав бойовий побратим Руслан Боровик [42].

Коли почалися бойові дії на Сході України, Андрій Терещенко добровольцем вступив до лав Збройних сил України. Був наймолодшим серед 28 добровольців із Черкас – солдат, механік-водій БТРа 90-го окремого батальйону 95-ї окремої аеромобільної бригади, яка боронила Піски та Донецький аеропорт. 2 грудня 2015 р. під час бою в новому терміналі дістав смертельне поранення в голову. 6 грудня Героя поховали на черкаському міському кладовищі, а вишиванку юнака, разом з іншими речами, передала до музею мама – Світлана Миколаївна [43].

Події Майдану, анексія Криму та війна на Сході України відчутно вплинули на ставлення до всього українського. Тому сьогодні цей артефакт музейної колекції, що експонується на виставці «Український Схід», не лише розкриває долю палкого патріота України, а й вкотре змушує замислитися над своїм корінням, над сучасним і майбутнім свого народу.

Вишиванка – це насамперед сповідування української традиції і культури, апеляція до національної свідомості, патріотизму й народної духовності, це історія наших перемог та звияг, мистецтво краси та глибокої шани до свого древнього роду.

Безумовно, музейна колекція вишитих сорочок є цінним надбанням, спадком нації, що, віддзеркалюючи різні, як і самі візерунки, людські долі, єднає з минулим і спрямовує шлях у майбутнє. Кожна вишита сорочка є автентичним джерелом, здатним розкрити не лише безліч тем у музейній експозиції, а й продемонструвати найглибші та найщиріші стремління народу до етнонаціональної ідентифікації та відчуття себе насамперед громадянами України. І приємно усвідомлювати, що завжди, у часи тяжких і буремних випробувань, які випадали

на долю українців, саме вишита сорочка ставала символом єдності багатонаціонального народу України, виявом національної і людської гідності, любові до своєї Вітчизни та безмежної вірності їй.

Є сподівання, що, ознайомившись із цією колекцією та життєвими історіями власників вишиванок, збільшиться кількість українців, які, переосмисливши минуле, з гордістю носитимуть оздоблені вишивкою сорочки, пишатимуться своєю країною, народом, традиціями.

Джерела та література:

1. Гасюк Е.О. Художественное вышивание: альбом / Е.О. Гасюк, М.Г. Степан. – 4-е изд., стереотип. – Киев: Высшая школа, 1986. – С. 33.
2. Там само.
3. Сорочка вишита Лисенко Є.Д. 1930-ті рр. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-218339. – РТ-3092.
4. Генеральний каталог. – Є.Д. Лисенко // Фонди НМІУДСВ.
5. Сорочка домоткана вишита Васько (Василенко) Г.І. 1930-ті рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-264323. – РТ-3695.
6. Генеральний каталог. – Г.І. Васько (Василенко) // Фонди НМІУДСВ.
7. Сорочка домоткана вишита Сидоренко М.П. 1930-ті рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266169. – РТ-3746.
8. Генеральний каталог. – М.П. Сидоренко // Фонди НМІУДСВ.
9. Сорочка вишита Миколенко (Ягової) Н.Н. 1948 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-260122. – РТ-3652.
10. Генеральний каталог. – Н.Н. Миколенко (Ягова) // Фонди НМІУДСВ.
11. Сорочка вишита Мазепи К.К. 1939 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-215502. – РТ-3063.
12. Генеральний каталог. – К.К. Мазепа // Фонди НМІУДСВ.
13. Сорочка вишита Трегуб Г.П. 1940-ві рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-13017. – РТ-672.
14. Генеральний каталог. – Г.П. Трегуб // Фонди НМІУДСВ.
15. Генеральний каталог. – М.В. Корольова // Фонди НМІУДСВ.
16. Блузка вишита Корольової М.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-38985. – РТ-1398.
17. Сорочка вишита Гараніної (Шевчук) М.Ф. 1941 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-205730. – РТ-2841.
18. Генеральний каталог. – М.Ф. Гараніна (Шевчук) // Фонди НМІУДСВ.
19. Сорочка вишита Гончара О.Т. 1950 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-231209. – РТ-3391.
20. Генеральний каталог. – О.Т. Гончар // Фонди НМІУДСВ.
21. Сорочка вишита Касіяна В.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-258878. – РТ-3628.
22. Ліберець, Чехія, поховання вояків УГА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wartemorial.usoz.ua/publ/1914_1936/ukrajinska_galicka_armija/liberec_chekhija_rockhovannja_vojakiv_uga/5-1-0-95. – Назва з екрана.
23. Генеральний каталог. – В.І. Касіян // Фонди НМІУДСВ.
24. Сорочка вишита Князева А.М. 1944–1945 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-207409. – РТ-2884.
25. Генеральний каталог. – А.М. Князев // Фонди НМІУДСВ.
26. Сорочка вишита Берездецького Б.М. 1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-268344. – РТ-3946.
27. Генеральний каталог. – Б.М. Берездецький // Фонди НМІУДСВ.
28. Сорочка вишита Овсіюка Є.І. 1990 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-258904. – РТ-3631.

29. Генеральний каталог. – Є.І. Овсіюк // Фонди НМІУДСВ.
30. Сорочка вишита Опаранюка І.П. 1958 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-235718. – РТ-3437.
31. Генеральний каталог. – І.П. Опаранюк // Фонди НМІУДСВ.
32. Сорочка вишита Безпалька В.М. 1955 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-270154. – РТ-4139.
33. У боротьбі за волю України / Львівське обласне товариство політичних в'язнів і репресованих. – Кн. 10. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – С. 114–115.
34. Генеральний каталог. – В.М. Безпалько // Фонди НМІУДСВ.
35. Сорочка вишита Бабій Є.А. // Фонди НМІУДСВ. – КН-270021. – РТ-4126.
36. Генеральний каталог. – Є.А. Бабій // Фонди НМІУДСВ.
37. Сорочка вишита Гегелі Є.Б. 1941–1945 рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-203379. – РТ-2786.
38. Генеральний каталог. – Є.Б. Гегеля // Фонди НМІУДСВ.
39. Генеральний каталог. – І.Н. Моложон // Фонди НМІУДСВ.
40. Сорочка вишита Моложон М.А. 1940-ві рр. // Фонди НМІУДСВ. – КН-228864. – РТ-3376.
41. Сорочка вишита Терещенка А.С. 2014 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-266627. – РТ-3809.
42. ДАП / Руслан Боровік «Багдад». – К., 2015. – С. 163.
43. Генеральний каталог. – А.С. Терещенко // Фонди НМІУДСВ.

© Оксана ЯНКОВЕНКО

ВЫШИВАНКИ В ФОНДОВОМ СОБРАНИИ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ СРЕЗ И МУЗЕЙНЫЙ КОНТЕНТ

На основе исследования коллекции вышитых рубашек из фондового собрания Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Мемориальный комплекс освещены проявления национальной идентичности украинского народа в период Второй мировой войны, ставшие достойным примером для современной генерации украинцев, которые в настоящее время отстаивают государственный суверенитет и территориальную целостность Украины на ее восточных территориях.

Ключевые слова: фондовая коллекция, вышитая рубашка, исторический источник, Вторая мировая война, немецко-советская война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне. Мемориальный комплекс.

© *Oksana* YANKOVENKO

**VYSHYVANKY (EMBROIDERED SHIRTS)
IN THE FUND COLLECTION OF THE MEMORIAL COMPLEX:
THE SOURCE AND THE MUSEUM CONTENT**

On the basis of the research of all embroidered shirts in the fund collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. Memorial complex the author illustrates the manifestations of national identity of the Ukrainian people during the Second World War, which have become a worthy example for the modern generation of Ukrainians who defend the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in its eastern territories nowadays.

Keywords: *fund collection, embroidered shirt, historical source, Second World War; the German-Soviet war, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. Memorial complex.*